

ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджуються сутність та рушійні сили постмодернізації національної економіки, обґрунтовуються етапи і складові цього процесу. Визначається роль суспільних інститутів в реалізації постмодернізаційного процесу та розглядаються шляхи посткризового розвитку національної економіки в контексті формування постіндустріального суспільства за умов глобалізації світової економіки.

Исследуются сущность и движущие силы постмодернизации национальной экономики, обосновываются этапы и составляющие данного процесса. Определяется роль общественных институтов в реализации постмодернизационного процесса, рассматриваются пути посткризисного развития национальной экономики в контексте формирования постиндустриального общества и глобализации мировой экономики.

The essence and motive forces of postmodernization of national economy are investigated; stages and components of this action are proved. The role of institutional settings in realization of postmodernization action is determined. Approaches of postcrisis development of national economy in context of postindustrial society forming provided of world economy globalization are considered.

випереджальний розвиток, індустріалізація, національна економіка, постіндустріалізація, модернізація, постмодернізація, стратегія, постіндустріальний розвиток, трансформація, технологічний уклад

Сучасні економічні реалії свідчать про досягнення стадії «зрілості» п'ятого технологічного укладу та формування відтворювальної системи нового – шостого технологічного укладу. Його ключовими напрямками стануть нанотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі й інтегровані швидкісні транспортні системи. Подальшого розвитку мають набути космічні технології, атомна промисловість, авіаперевезення. Відбудуватиметься подальша інтелектуалізація виробництва, що завершить перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки.

Постіндустріальна економіка є еволюційним надбанням індустріальної і характеризується такими рисами: домінуванням сфери послуг та інформації; появою нового базового ресурсу – інформації і знань; домінуванням наукомістких технологій; витісненням праці як типового виду економічної активності в індустріальному суспільстві якісно новим видом діяльності – творчістю.

Трансформаційні посткризові зміни відкривають перспективи для країн, що намагаються вийти на постіндустріальну стадію розвитку. Це потребує концентрації ресурсів і державної підтримки для науково-технологічної модернізації виробництва, адже матеріально-технологічною основою виходу з кризи, як засвідчує світова господарська еволюція, є науково-технологічне вдосконалення виробництва, перехід його на більш високий рівень розвитку. У контексті зазначеного, для національної економіки важливо забезпечити становлення ключових виробництв нового технологічного укладу і вихід у короткостроковому періоді на пов'язану з ним чергову «довгу хвилю» зростання [3, с. 13; 4, с. 30–34].

Теорія постіндустріального суспільства синтезувала кращі розробки економічних, філософських, соціологічних, політологічних наук: теорію «стадій економічного зростання» В. Ростоу, теорію «єдиного індустріального суспільства» Р. Арона, теорію «конвергенції різних економічних систем» Дж. Гелбрейта. У ХХ ст. розвиток теорії постіндустріального суспільства пов'язують з працями Д. Белла, С. Крука, С. Леша, О. Тоффлера [9, с. 55–56]. Значний внесок в розробку основних положень теорії належить російським і українським вченим: В. Бузгаліну, О. Белорусу, В. Гейцю, С. Глазьеву, В. Іноземцеву, В. Полтеровичу, Д. Львову, Є. Ясіну, А. Чухну [2; 5; 7; 8; 9].

Разом з тим розбіжність методологічних підходів і якісна різновекторність досліджень, неузгодженість категоріальних дефініцій не дозволяють повною мірою з'ясувати системний механізм «виробництва» і впровадження знань в усі сектори матеріального і соціального відтворення, розробити макроекономічну модель інноваційного розвитку економіки, обґрунтувати ендогенні механізми постіндустріалізації.

Фундаментальні зрушення в теорії та практиці суспільно-економічного розвитку потребують створення цілісного, якісно нового підходу щодо дослідження стану і механізму розвитку трансформаційно-інституційних процесів в економічному відтворенні постіндустріального суспільства із сучасною соціальною і технічною організацією.

У контексті формування постіндустріального суспільства та глобалізації світової економіки особливо актуалізуються дослідження засад формування і функціонування господарського механізму нового постіндустріального способу виробництва. Посткризовий розвиток національної економіки обумовлює необхідність у розробці й реалізації власної стратегії, орієнтованої на збереження як наявного економічного потенціалу, так і створення передумов і ключових виробництв нового технологічного укладу, що супроводжується глибокими змінами у виробництві і суспільно-виробничих відносинах.

Метою цієї статті є розгляд і аналіз складових процесу постіндустріалізації національної економіки та дослідження процесу становлення інформаційного способу виробництва за умов постмодернізаційної трансформації і глобалізації світової економіки.

Економічна історія доводить, що становлення нового способу виробництва завжди супроводжується кризовими явищами в економіці. Вихід з кризи можливий тільки внаслідок оновлення основного капіталу, переходу до нового технологічного укладу, вдосконалення виробничих відносин.

Становлення нового інформаційного постіндустріального способу виробництва супроводжується змінами як у виробництві, так і в суспільно-виробничих відносинах. Такі зміни виявляються у переході до панування нематеріального виробництва, інтелектуалізації праці і виробництва, зміні класової структури суспільства. За наведеними ознаками сучасну кризу, що відбувається в умовах спадної фази п'ятого технологічного циклу і глобалізації світової економіки, можна визнати стадіальною [9, с. 5]. Вихід з неї має забезпечити перехід до постіндустріальної економіки, який буде супроводжуватись становленням нової технологічної основи виробництва, нової системи виробничих відносин, кардинальними змінами в економіці, суспільстві, формах власності.

«Постіндустріальна економіка» як назва нової моделі розвитку відображає переважно її історичне місце, а не сутність нового суспільства. Цей етап розвитку, згідно з цивілізаційним підходом, характеризується домінуванням нового технологічного способу виробництва. Але якщо індустріальна стадія суспільно-економічного розвитку базується на великому машинному виробництві й основним фактором тут виступає капітал, що виходить власне із самої назви, то термін «постіндустріальна економіка» не містить у своїй назві посилення на базовий ресурс. Неоднозначність у визначенні назви нової економіки пов'язують

з відсутністю чітких сутнісних критеріїв обґрунтування базового фактора та засад функціонування господарського механізму за нових умов [6, с. 19]. Згідно з формаційним підходом означеним критерієм є панівна форма власності, що визначає соціально-економічну сутність суспільства.

На постіндустріальній стадії виникає новий базовий фактор – інформація і знання. Подвійність у назві основного фактора призвела до появи таких визначень нового суспільства, як «інформаційна економіка», «інноваційна економіка», «економіка знань», «мережева економіка», «нова економіка», що свідчить про намагання авторів об'єднати іноді суперечливі сутнісні ознаки, такі як характер економічного розвитку, базовий ресурс, історичне місце і т. ін.

В економічній літературі «інформація» і «знання» вживаються іноді в протилежних контекстах: і як два відокремлені фактори, і як взаємопов'язані поняття (знання є інформацією, що передається) [6, с. 23]. Безперечно, знання є змістом інформації, яка, у свою чергу, є основою їх поширення і передачі. Це комплементарні поняття. З цих позицій «економіка знань» та «інформаційна економіка» є тотожними назвами нової стадії еволюції економіки, яка з'являється після поступового «вичерпання» потенціалу індустріальної моделі розвитку.

Цивілізаційний підхід обґрунтовує появу кожної нової стадії на основі секторного принципу, що передбачає зміни технологічних способів виробництва. Так, становлення індустріального суспільства та економіки детермінувалось створенням і поширенням нового сектора – промисловості. Машинна індустрія стала з часом матеріально-технічною базою всього господарства. У той же час інформатизація економіки, що супроводжує становлення постіндустріального суспільства, передбачає формування невеликого за розмірами інформаційного сектора, але інформатизація з часом має охопити всі сфери виробництва. Тобто критерієм рівня «постіндустріалізації» є не обсяг сектора інформаційних технологій, а рівень інформатизації економіки і суспільства. За таких умов знання мають перетворюватись у процесі виробництва в його результат.

Передумовою становлення постіндустріальної економіки є технологічний прогрес, що дає матеріальному виробництву якісно нові можливості щодо забезпечення надзвичайно високого життєвого рівня. Останнє, з одного боку, стимулює потребу до зростання кваліфікації працівників і їх освіти, а з іншого боку – формує нову мотиваційну систему. Становище людини в постіндустріальній економіці змінюється. Володіння знаннями та вміння їх використовувати у виробництві визначають «цінність» працівника, фірми, корпорації, держави [7, с. 20], що з часом призведе до домінування нової форми власності – власності на знання, або інтелектуальної власності, на відміну від матеріальних форм власності, що панували в індустріальному суспільстві.

Важливим надбанням постіндустріального розвитку стане подолання протиріччя індустріальної епохи між необмеженими потребами і обмеженими ресурсами. Інформація і знання необмежені і не можуть бути монополізовані окремою частиною суспільства. Необмеженість базового ресурсу, що підсилюється творчим характером праці, повертає дослідників до проблем вартості, адже робоча сила в новому суспільстві втрачає товарний характер. Вартість робочої сили за таких умов визначається не вартістю життєвих благ, необхідних для її відтворення, а цінністю чи корисністю знань і вмінь [7, с. 24].

У процесі поступового переходу від людини економічної до людини творчої, що підсилює роль розумової праці, змінюються мотиви і стимули, їх трансформація вочевидь буде відбуватися за «трендом» – від матеріальних стимулів до постматеріальних цінностей. Новий мотиваційний механізм обумовлює розвиток творчості як найбільш досконалого типу діяльності, що нерозривно поєднаний з внутрішніми потребами особистості, бажанням до самореалізації, розвитку і примноження власних знань і можливостей. Але набуття творчою працею масштабності пов'язане з досягненням таких фак-

торів: достатньо повним задоволенням матеріальних потреб більшістю людей за відносно нетривалий робочий час; набуттям наукою і знаннями ролі безпосередньої виробничої сили; зміни акцентів у споживанні з матеріальних на нематеріальні блага.

Трансформаційні посткризові зміни, що відбуваються у світовій економіці і супроводжуються заміщенням домінуючих технологічних укладів, відкривають можливості для економічного зростання. Країни, що встигли створити «заділи» у формуванні виробничо-технологічних систем нового технологічного укладу, отримують переваги і мають перспективи залучити капітал, що звільняється. Це потребує від країн, що намагаються вийти на постіндустріальну траєкторію, концентрації ресурсів і державної підтримки для підвищення конкурентоспроможності галузей з високою доданою вартістю та для становлення ключових виробництв нового технологічного укладу [3, с. 11–14; 4, с. 29–35]. Тобто для національної економіки важливо забезпечити випереджаюче розгортання базисних виробництв шостого технологічного укладу і вихід у короткостроковому періоді на пов'язану з ним чергову «довгу хвилю» зростання.

Процес трансформації як форма докорінного перетворення економічної системи визначається факторами ендogenousного й екзогенного характеру. З одного боку, це суспільно-економічна еволюція, що забезпечує процес змін, його поступальність і прогресивну спрямованість, а з іншого боку – комплекс реформ, що спрямовані на коригування окремих елементів системи для покращання її ефективності.

Трансформація, безумовно, є процесом прогресивних змін. Разом з тим поєднання в ній об'єктивних і суб'єктивних факторів не дає можливості однозначно стверджувати про досягнення бажаної стратегічної мети. І якщо ендogenousні фактори обумовлюють рух національної економіки в напрямку формування пізнього індустріального суспільства, то екзогенні, з огляду на світову глобалізацію, мають бути «запрограмовані» на реалізацію постіндустріального розвитку. У контексті зазначеного виникає потреба у визначенні об'єднуючої детермінанти двох складових трансформації, якою має стати постмодернізація національної економіки.

Таким чином, модернізацію можна трактувати як процес прогресивних змін, а постмодернізацію – як процес формування економіки «майбутнього», що має відмінну стратегічну кінцеву мету: формування постіндустріальної економіки. У такому викладенні постмодернізація є типом розвитку, що закладає основи постіндустріального суспільства. У контексті визначення шляхів розвитку національної економіки саме постмодернізація має забезпечити перехід від індустріального до постіндустріального суспільства в процесі його трансформації.

Якщо розглядати трансформацію як рух, модернізацію як його прискорення в межах індустріального суспільства, то постмодернізаційну трансформацію можна визначити як рух до нової надсучасної економіки, що має багато трактувань, в силу невизначеності кінцевого стану та незавершеності практичного втілення навіть у найрозвинутіших країнах. Постмодернізація, як шлях змін, еволюційно виходить з модернізації, але вона характеризується принципово іншим змістом процесу.

Процес модернізації відбиває внутрішню здатність суспільства до якісної еволюції. У монографічних джерелах [1, с. 87] виділяють два види модернізації: первинну та вторинну. Первинна модернізація детермінувалась промисловою революцією у країнах, де відбувалось становлення індустрії. Вторинна, або наздоганяюча модернізація, характерна для країн, що розвиваються та імпортують інститути індустріально-розвинутих країн. Цей вид перетворень відбувається переважно шляхом імпортозаміщуючої або (та) експортоорієнтованої модернізації. З початком нового тисячоліття, коли індустріальна економіка фактич-

но досягла історичних меж, модернізація стала складовою більш широкого та складного процесу – глобалізації.

Постмодернізаційна трансформація не передбачає виходу людини за межі матеріального виробництва і не переносить його інтереси у сферу культури, вона змінює мотиви і стимули, долає протиріччя індустріальної епохи, розв'язує проблеми розподілу і перерозподілу через те, що головним мотивом стає не при множення матеріального багатства, а бажання особистості до самовдосконалення і саморозвитку, що виключає можливості відчуження виробленого продукту через закріплення домінуючої особистої власності на противагу приватній.

На відміну від циклічної кризи і малого циклу, які потребують оновлення основного капіталу, або довгої хвилі, що пов'язана із становленням чергового технологічного укладу, стадіальна криза супроводжується становленням нового способу виробництва, нового суспільства. Спільним для будь-яких типів криз є потреба у розв'язанні проблеми зростання науково-технічного рівня виробництва, але в різних масштабах [9, с. 6].

Стадіальна криза пов'язана з переходом до постіндустріальної стадії, становленням інформаційного технологічного способу виробництва, поширенням нової форми власності – власності на знання (інтелектуальної власності), поступовому переході від людини економічної до людини творчої.

Глобальна криза виявила специфічні національні проблеми, які її загострили: невідповідність між виробництвом і споживанням, недостатній рівень розвитку і недосконала структура економіки, технологічне відставання, низька ефективність і конкурентоспроможність, відірваність грошово-фінансової системи від виробництва [1, с. 358; 9, с. 6–8; 10, с. 9–13]. Сучасна криза розкрила не тільки проблеми фінансового сектора, але й більш глибокі проблеми – не узгодженість приватних інтересів (переважно власників корпорацій і банків) із загальнонаціональними.

Виходячи з імперативу розвитку національного господарського механізму – формування постіндустріальної економіки, важливо визначити шлях становлення на постмодернізаційну траєкторію. У цьому контексті необхідно зазначити, що модель «наздоганяючого» розвитку чи «випереджального» розвитку не забезпечить бажаного результату. Такий шлях забезпечує модернізаційні зміни в межах індустріального суспільства, які базуються на інтенсифікації і мобілізації ресурсів.

Можливість вийти на «траєкторію» нового технологічного укладу у національній економіці є тільки на стадії його поширення (зростання), адже на стадії формування «ядра» вже наявне відставання. Це вимагає засвоєння ключових виробництв ядра нового технологічного укладу, подальше поширення якого дозволить отримати інтелектуальну ренту у глобальному масштабі.

Поширення технологій і виробництв постіндустріальної економіки обумовлює домінування якісно нового типу економічного зростання – інноваційного. Це, у свою чергу, потребує створення комплексної національної інноваційної системи з відповідною інфраструктурою та більш тісного взаємозв'язку наукових досліджень, розробок з процесом виробництва. За таких умов інновації стають постійно діючим фактором розвитку, а національні інноваційні системи – складовими механізмів функціонування економіки.

Для досягнення відповідності національної інноваційної системи постіндустріальним тенденціям розвитку економіки України необхідне визначення власних інноваційних пріоритетів та активніша участь держави в інституційному забезпеченні інноваційних змін. Для цього потрібна концентрація ресурсів на розвитку складових нового укладу перспективних виробничо-технологічних комплексів з відповідною системою управління фінансовими потоками. Така система має включити механізми фіскальної, монетарної, валютної політики, орієнтовані на постіндустріальні зміни.

Список використаної літератури

1. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н.І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
2. Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О.Г. Белорус. – К.: КНЕУ. – 2003. – 266 с.
3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4–14.
4. Гражевська Н.І. Траєкторії економічних трансформацій в умовах глобалізації / Н.І. Гражевська // Банківська справа. – 2006. – № 4. – С. 29–35.
5. Глазьев С.Ю. Национальная политика экономического развития в условиях глобальных экономических сдвигов / С.Ю. Глазьев // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2008. – № 1. – С 75–94.
6. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 14–28.
7. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 15–35.
8. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К.: ЛОГОС, 2003. – 617 с.
9. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.
10. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 4–13.

Надійшло до редакції 3.03.2010.